

Recenze

J. Janoušek:

PSYCHOLOGICKÉ ZÁKLADY VERBÁLNÍ KOMUNIKACE

Praha, Grada Publ. 2015, 382 s.

Česká odborná veřejnost se seznamuje s pracemi psychologa J. Janouška již od konce 60. let, kdy publikoval průkopnickou monografii *Sociální komunikace* (1968) a byl jedním z prvních iniciátorů výzkumu v této oblasti u nás. V bádání o komunikaci pokračoval s různým zaměřením v následujících desetiletích, jak se to projevilo v dalších autorových knihách a četných studiích v časopisech a sbornících. Recenzovaná kniha se jeví jako syntéza a vyvrcholení této dlouholeté autorovy práce.

V současné době se setkáváme na knižním trhu s řadou publikací zabývajících se lidskou komunikací, ovšem ponejvíce s praktickým zaměřením například na komunikaci v obchodní sféře či komunikaci manažerů a zaměstnanců v podnicích apod. Avšak nejsem si vědom, že by byla u nás k dispozici nějaká fundamentální vědecká monografie o psychologických základech verbální komunikace. Je proto záslužné, že Janouškova nová kniha se těmto problémům věnuje podrobně a s oporou o empirická a experimentální šetření vlastní i jiných autorů.

Kniha je impozantní již svým velkým rozsahem, který je členěn do 12 kapitol. V prvních dvou kapitolách vykládá autor základní teoretické poznatky o verbální komunikaci, a to s využitím koncepcí J. Habermase, Ch. Morrisse, H. Grice. Aby přiblížil čtenáři verbální komunikaci jako výzkumný problém, seznamuje s koncepcemi významových jednotek podle L. S. Vygotského, A. N. Leontjeva, C. Ogdena a I. Richardse, J. Fodora. Již z těchto jmen jsou patrné dva rysy, které se promítají v celé knize: jednak je to širší zaměření na teorie nejen psychologické, ale také psycholingvistické, jednak je to opora o autory nejen z anglosaské oblasti, nýbrž i autory ruské a samozřejmě i české. Toto pojetí se výrazně projevuje v Janouškově podrobném výkladu koncepce N. Chomského (3. kap.) a koncepcí psycholingvistů Ch. Osgooda, R. Rommetveita a M. Tomasella. Zde se mi jeví Janouškův přístup jako málo kritický vůči koncepcím Chomského a jeho následovníků, neboť teorie generativní gramatiky vyvolala ostrou polemiku až odmítnutí zejména kvůli své nezakotvenosti v reálných sociálních pro-

středích, což je zajisté relevantní pro explanaci verbální komunikace. Pravda je, že tato kritika (zejména u Tomasella) je rozvinuta hlavně v souvislosti s ontogenezí jazyka u dětí, což je ovšem mimo rámec Janouškova výkladu.

Další části monografie jsou již zaměřeny na specifické problémy procesů verbální komunikace: Je to především problematika role vnitřní řeči v produkování verbálních komunikátů a specifčnosti psané řeči a písemné komunikace. Velmi cenná je samostatná kapitola o specifických ženské a mužské komunikace. Janoušek zde precizně objasňuje, jak se z biologických a psychologických rozdílů vytvářejí i rozdíly v komunikačních stylech mužů a žen, jak se jejich verbální komunikace odráží v intimních vztazích a v pracovním styku. V této kapitole přibližuje Janouškův výklad řadu originálních výzkumných poznatků ze zahraničí, které u nás nejsou většinou známé.

Významnou součástí monografie jsou dvě kapitoly přinášející výklad z vlastních autorových experimentů. Jsou to jednak experimenty dřívější zaměřené na diadickou a triadickou komunikaci a na kooperaci v těchto malých skupinách, jednak výzkum ze současných let, jenž měl objasnit psychické procesy v písemné komunikaci při řešení problémů. Zde je představen originální výzkum brainwritingu, tj. analýza psaného produkování nápadů individuální a skupinová. Podrobně je popsána analýza slovní, syntaktická a obsahová, dále analýza mezivětných a mezisouvětných souvislostí v textu, s řadou konkrétních zjištění. Přitom Janoušek aplikuje metody interakční analýzy (Bales), ale také metodu sebepozorování. Autor pracuje i s výpověďmi samotných respondentů (vysokoškolských studentů) o jejich interpretaci individuálního a skupinového (triadického) řešení problémů. Ostatně psychologickým metodám vhodným pro zkoumání dynamiky a struktury verbální komunikace věnuje autor samostatnou kapitolu.

Monografie je ukončena – poněkud netradičně v tomto exaktním žánru – úvahovou kapitolou o verbální komunikaci jako prostředku dorozumění a porozumění mezi lidmi. Janoušek považuje fungování verbální komunikace za životně důležité pro současnou společnost, v níž ovšem dochází také k zneužívání komunikace, k jejímu zkreslování, podvádění, klamání nebo přímo lhaní. Proto apeluje na

kultivování komunikace tak, „aby verbální komunikace byla především pozitivním prostředkem rozvoje člověka člověkem“ (s. 330). Autor ovšem připouští, že tato kultivace komunikace „vyžaduje nekončící úsilí“.

Celkově posuzováno je Janouškova monografie skvělým vědeckým dílem. Je to dáno i širokou poznatkovouází autora, jak o tom svědčí i početná využívaná literatura – více než 300 citovaných prací z psychologie, psycholingvistiky, lingvistiky aj. Poznatky a závěry z této monografie mohou být nesporně využívány jak v dalším bádání o verbální komunikaci, tak v aplikacích. Jednou z oblastí aplikací je komunikace ve školním prostředí, která je v posledních letech intenzivně zaznamenávána a analyzována i v českých pedagogických výzkumech – viz např. *Komunikace ve školní třídě* (Šedová, Švaříček, Šalamounová, 2012).

J. Průcha

L. Pessoa:

THE COGNITIVE-EMOTIONAL BRAIN

Cambridge and London, The MIT Press
2014, 320 s.

Publikace, o níž budeme dále hovořit, nás rovnou upoutá obálkou, její přední stranou, která evokuje výrazný emoční prožitek, navozený směsicí barevných skvrn. Jeho pozitivní efekt – samozřejmě dáno individuálně – postupně při čtení hutného a obtížného textu vyprchá a přese se výrazně do roviny kognitivní. Lze to považovat za velmi dobrý tah vydavatele.

Autor, profesor psychologie na University of Maryland, člen Program in Neuroscience and Cognitive Science, vedoucí pracovník Laboratory of Cognition and Emotion a také ředitel Maryland Neuroimaging Center, má ideální podmínky k vyslovení se ke vztahu „nového“ pohledu na emoce a kognici a pokusit se rozšířit jejich dosavadní pojmání interakční na hlubší, integrační úroveň.

V úvodní, historické kapitole, připomíná Luiz Pessoa Platónovu alegorii vozky/intelektu a koní/iracionálních vášní, kdy „city táhnou mysl“. Hovoří také o hlavních vývojových meznících ve vědeckém studiu emocí, jako byly např. Papezův specializovaný emoční obvod, limbický systém MacLeana s představou „trojjediného mozku“, jež byla kritizována¹ a vrcholící v hlavním aktuálním proudu výzkumů afektivních neurověd, jež se dějí za

pomocí funkčních zobrazovacích technik mozku (např. fMRI a dalších). Již zde Pessoa zmiňuje bazální téma svých bádání, subkortikální struktury mozku, přenášející emoční informaci do amygdaly. Tento proces ovšem probíhá souběžně s činností kognitivní. Obě realizační sítě jsou tak integrovány. Již dříve se zjistilo, že citově reagujeme, aniž tomu předcházelo nějaké rozumové zhodnocení. Možná je za to plně zodpovědná právě amygdala, neboť do ní přichází sensorické podněty, kupř. zrakové, dříve, než do struktur frontálních. Konáme tedy „automaticky“ a pak vyhodnocujeme. To má samozřejmě své výhody, např. odpověď na ohrožení i nevýhody, tzv. bezhlavé reakce apod. V první, částečně neuroanatomické, kapitole Pessoa podrobně rozebírá poznatky, týkající se vztahu amygdaly k některým kognitivním funkcím, např. pozornosti a s ní souvisejícími mechanismy vigilance a také „afektivní pozornosti“, jejíž funkce ještě nejsou plně vysvětleny. Též rozhodování, má velmi úzký vztah k této podkorové struktuře² a její poškození se, bohužel, projeví i v řešení sociálních situací. Kromě výzkumů na lidech autor zahrnul i poznatky ze sledování u zvířat a řeší též vývojový aspekt existence amygdaly.

Jedním z aspektů, proč je tak bezprostřední a výrazná reakce amygdaly vůči zrakovým podnětům, je rychlost, s jakou zrakové oblasti kůry informaci zpracují a odešlou ji do této struktury. Je to doba zhruba třikrát kratší, než se to podaří kůře prefrontálního laloku (oblasti, kterou nejvíce „přemýšlíme“ a rozhodujeme). Zde také Pessoa zmiňuje fenomén „slepého, neuvědomělého či implicitního vidění“ (blindsight), tady specificky s projevem u podnětů emočních³. Zajímavé na něm je, že i při „nevidění“ emočního podnětu se aktivuje amygdala a zatím není zřejmé proč a jakými drahami (subkortikálními?) se do ní tato informace dostává. Ukazuje se také významnější pro zpracování stimulace neuvědomované (viz také výše). Vztahu emocí a pozornosti je věnována velmi podrobná čtvrtá kapitola publikace. Na ní navazuje další, možná ještě důležitější stať, týkající se kognitivně-emočních interakcí v prefrontální kůře mozku, jež má významnou roli v udržení a manipulaci s informací. Velká část této oblasti participuje kromě toho také na zpracování a řízení emoč-

¹ Nám se naopak v klinické praxi při interpretaci problémů v myšlení, emocích a chování u jedinců po kraniocerebrálních poraněních, majících za následek potlačení funkce některé z vrstev trojjediného mozku, tento „primitivní“ výklad velmi zamlouvá.

² Bechara et al. (1999) zjistili, že jedinci s oboustrannými lézemi amygdaly vykazují podobný deficit v rozhodování, např. v Iowa Gambling Task, jako pacienti s lézemi ventromediální oblasti frontálního laloku mozku.

³ Může být součástí Antonova-Babinského syndromu, vznikajícího především při poškození obou okcipitálních laloků a některých dalších struktur mozku.